

UKRAJNA KÜLPOLITIKÁJA – OROSZORSZÁG ÁRNYÉKÁBAN?

SERGIJ GLEBOV

BEVEZETÉS

Ukrajna külpolitikája, az ország 1991-es függetlenné válása óta számos külső tényező függvényévé vált, kényes geopolitikai helyzete miatt döntéshozatali rendszere állandó külső nyomásnak van kitéve. A szomszédságában lévő „hatalmi központok”, mint Oroszország, a NATO és Egyesült Államok, valamint az Európai Unió gyakorta módosítják Kijev politikai állásfoglalását és tematizálják a nemzetközi és hazai napirendet. Kénytelenek vagyunk természetes folyamatként elfogadni a „Négyek” erős befolyását annak ellenére, hogy Brzezinski 2004-ben kijelentette: *„Ukrajna új regionális szerepkör kialakításán fáradozik.”* Sokszor a nyugat-európai államok, illetve Oroszország közötti aktuálpolitikai helyzet határozza meg Kijev általános politikai és gazdasági lehetőségeit. Az ukrán külpolitika fejlődésében a külső tényezők mellett a politikai elit kiforratlan geopolitikai stratégiája, a homályos fogalmazás és ingadozó diplomácia vált jellemző vonássá. Az Orosz Föderációt az alábbi indokok miatt is az Ukrajnáért folytatott „verseny” legmeghatározóbb és legtapasztaltabb szereplőjének tekinthetjük.

AZ „OROSZ TÉNYEZŐ” AZ UKRÁN POLITIKÁBAN

A fő ok, ami miatt Oroszországot a legbefolyásosabb partnernek kell tekinteni Ukrajna esetében az, hogy a Kijev képtelen elszakadni az orosz politikai, gazdasági, történelmi, kulturális, információs befolyási zónától. A Kreml az ukrán politikai elitet geopolitikai udvartartásának szerves részeként kezeli. Ez az „udvar” a külső behatolástól való védelmen és a magára találó orosz gazdasági expanzió megvalósításán alapszik. Oroszország még manapság is szuperhatalomként működhet a Szovjetunió volt határáig terjedő térségekben – a balti államokat kivéve –, ugyanakkor az orosz nagyhatalmi rezsím globális szintről kényszerűen átkerült a poszt-szovjet térségbe. Ezen a területen Moszkva meglehetősen agresszív külpolitikát folytat és ez Ukrajnát időről-időre arra készíteti, hogy a nagy szomszéd intésére várjon, az orosz elnök szavaira figyeljen bel- illetve külpolitikai döntései meghozatalakor.

Ma úgy tűnik, hogy a jelenlegi nyugatbarát ukrán vezetés euroatlanti, valamint európai integráció irányában tett aktív lépéseikért, Oroszország „büntetésképpen” minden eszközt megragadva akar nyomást gyakorolni Ukrajnára. A gazdasági nyomást például gázáremeléssel, az ukrán hús, tej és vodka orosz piacról való kizárásával, vagy az AN-70-es teherszállító repülőgépek előállításának hosszútávra tervezett együttmű-

ködési projektjének felmondásával érzékelteti. Az orosz-ukrán gázvita az EU számára is jelentős üggyé vált, mivel Ukrajna tranzitállam és minden, az energiapiac destabilizációjával együtt járó művelet az EU gazdasági és politikai érdekeit veszélyezteti. Még a volt német kancellár, Gerhard Schröder nevével fémjelzett botrányos Oroszország-Németország közvetlen földgázvezeték is egy tisztán gazdasági projekt helyett inkább politikai eszköznek tűnt, mely arra hivatott, hogy Ukrajnát (továbbá a NATO-tag balti államokat, illetve az EU és NATO-tag Lengyelországot) stratégiaileg meggyengítse.

Oroszország politikai ellentéteket élez ki akkor is, amikor Ukrajnát azzal vádolja, hogy 2006 március-áprilisában elszigetelte a kommunista-szakadár Transznisztríát, amelynek következtében Tiraszpol kétségbeesetten vár humanitárius segítséget Oroszországtól. Az Orosz Föderáció orosz állampolgárság felajánlásával menedéket adott néhány olyan politikusnak is, akik az úgynevezett „narancsos forradalom” utáni vizsgálatok elől menekültek el Ukrajnából. Ez számos homályos és megválaszolatlan kérdést vet fel az orosz hatóságokkal, illetve magával Putyin elnökkel kapcsolatban is.

Kijevvel szembeni információs nyomás figyelhető meg orosz politikusok nyilatkozataiban, az orosz újságokban, és szinte minden orosz televízió csatornán, orosz-ellenes és negatív képet festve az ukrán politikai törekvésekről. E tekintetben, elég csak megemlíteni azt a kommunikációs hadjáratot, melyet az RTR állami TV csatorna kezdeményezett azzal kapcsolatban, hogy Ukrajna titkos CIA börtönt tartott fent egyik titkos katonai bázisán, egy volt nukleáris fegyverraktárban, ahol terroristákat is fogva tartottak.

Az orosz nyelv helyzete, mint második államnyelv a határ mindkét oldalán komoly fejtörést okoz. Az elnökválasztási kampányban a kelet-ukrajnai születésű, többségében oroszok lakta vidékről származó Juscsenko ukránul, míg ellenfele, a Moszkva által támogatott Janukovics oroszul nyilatkozott. Juscsenko győzelmét sokan az ukrán nyelv győzelmének is tekintették. Az Azovi-tenger természetes határ a két ország között és ez önmagában félreértések és feszültségek forrása. Oroszország kulturális befolyásának növelése a Krímben és Szevasztopolban alapvetően már Ukrajna szuverenitását fenyegeti.

Az utóbbi években sok bizonytalansági tényező terheli a két ország viszonyát, de az kijelenthető, hogy az elnyomási politika sem Ukrajna, sem Oroszország érdekeit nem szolgálja.

UKRAJNA KÜLPOLITIKÁJA KELET ÉS NYUGAT KÖZÖTT: A NEMZETI ÉRDEKEK KÉRDÉSE

Ukrajna jelenlegi külpolitikájára a szinte mindig ellentmondásban lévő keleti és nyugati értékek, stratégiák ütközése jellemző. Ez az ellentmondás mélyen az Orosz Föderáció, illetve Ukrajna nyugati szövetségesei (USA, NATO, és EU) közötti fő ellentétekben gyökerezik. Amint Kijev a NATO-hoz vagy az EU-hoz közeledik, úgy tűnik, mintha egy egységes nyugati tömb próbálna meg orosz befolyási zónába hatolni. Pontosan egy ilyen, Ukrajnát is érintő konfliktus vált élessé mind a 2004-es elnöki, mind a 2006-os

parlamenti választásokon, mikor az oroszbarát politikai erők az EU-hoz való közeledéssel szemben nyíltan érvényre juttatták az orosz Egységes Gazdasági Térség elképzelést.

Természetesen, a Kreml nyíltan támogatja az oroszbarát ukrán politikai elemeket. Bizonytalan nemzetközi geopolitikai helyzete miatt Moszkva számára most nem az a fontos, hogy Ukrajna élén egy teljes egészében Kreml alá rendelt ukrán vezető legyen, hanem az, hogy semmiképpen egy, a NATO tagság felé kacsingató ukrán elnök kerüljön vezetésre. Időnként, főleg 2004-ben volt nyomon követhető a közvetlen orosz beavatkozás Ukrajna belügyeibe. Azóta, hogy Moszkva elvesztette az oroszbarát ukrán elnökért folytatott harcot, óvatosabb lett és inkább közvetett módon helyezi nyomás alá Ukrajnát, politikai, gazdasági, katonai, információs, kulturális eszközök és források által, mint ahogy azt már megvizsgáltuk.

Mit kellene tenni Ukrajnának ebben a helyzetben? A válasz nyilvánvaló: a nyugati szövetségeseivel és Oroszországgal kapcsolatban is olyan politikát kell folytatnia, hogy megfelelő módon megvédhesse nemzeti érdekeit és elkerülje a felesleges konfrontációkat. Itt azonban felmerül az az alapvető probléma, hogy az összes ukrán politikai erő az ország nemzeti érdekeire hivatkozik, mégis merőben különböző külpolitikai stratégiát képzel el. Eltérő véleménnyel van a NATO- illetve EU tagságról, illetve az Oroszországgal történő politikai, gazdasági és katonai integrációról. Külső szemlélőnek úgy tűnhet, hogy Kijev középtávú politikai céljai elvesznek a sok eltérő érdek között. Természetesen léteznek különböző stratégiák, de átlátható, világos célkitűzéseket nem szabad alárendelni kiforratlan elképzeléseknek. Úgy tűnik, hogy Ukrajnának inkább az európai, illetve euroatlanti irány felel meg, de ezt a kérdést sok különböző szemszögből kell elemezni.

Ha azt a nézetet valljuk, miszerint a külpolitika a belpolitika folytatása és annak szerves része, el kell ismerjünk, hogy Ukrajna még mindig csupán nemzeti érdekeinek meghatározásánál tart. Az ország számára sokszor megalázó az a nemzetközi diskurzus, mely alapvetően kizárja Ukrajnát a döntéshozatali mechanizmusokból, sokszor az sem világos, hogy a kelet-európai ország alanya vagy tárgya a nemzetközi kapcsolatoknak. A nyugat támogatja a Juscsenko nevével fémjelzett reformokat, míg úgy tűnik Moszkva ennek pontosan az ellenkezőjét teszi: újabb és újabb ajánlatokkal, felvetésekkel destabilizálja fokozatosan a térséget.

A térségben lévő összes ország elismeri, hogy Ukrajna területi és nemzeti integritása az európai biztonság garanciája. Még a „narancsszínű” politikai erőkkel szemben álló Régiók Pártjának vezetője, Viktor Janukovics volt elnök is felvetette 2006 áprilisában, hogy az új parlament két fő pártjának, az alapjában nyugat-barátnak tartott „narancs-soknak” és az oroszbarát „kék-fehéreknek” egyesülniük kell egy nagy „sárga-kék” koalícióban annak érdekében, hogy megóvják Ukrajna függetlenségét és szuverenitását.

OROSZORSZÁG: TÉNYEZŐ A NATO ÉS AZ EU-S CSATLAKOZÁS KAPCSÁN

Amikor Moszkva figyelmen kívül hagyja Ukrajna szuverenitását, az ukrán nemzeti érdekeket rombolja. Kijevnek egyetlen lehetősége marad nemzeti függetlensége megőrzésére: ha a közeljövőben, – még ha nem is teljes – NATO és EU tagságot szerez, de legalábbis egyértelmű és határozott lépést tesz az előbb említett szervezetek felé hasonlóan ahhoz, ahogy azt tizenöt évvel ezelőtt Lengyelország, Magyarország és a Cseh Köztársaság tette.

Nincs semmi különös abban, ha kijelentjük, hogy tizenöt évvel hivatalos függetlenségének kikiáltása után, a napjainkban előtérbe kerülő ukrán nemzeti érdekek védelme elsőbbséget élvez: Ukrajna csak 2004 után indult el a poszt-kommunista politikai és gazdasági rendszer lebontásának rögzös útján. Hasonlóan nehéz és összetett folyamatok bontakoznak ki Ukrajnában épp úgy, mint a nyolcvanas-kilencvenes években Kelet-Európa szocialista országaiban. Az ukrán vezetésnek sietve meg kell értetnie saját nemzetével, miért életbevágóan fontos intézményesen is megerősítenie kapcsolatait az euroatlanti és európai integrációval.

Összegezve Ukrajna helyzetét a szomszédos országokkal, Lengyelországgal, Magyarországgal és Szlovákiával kapcsolatban, Kijevnek komoly lemaradást kell behozni a külügyek területén. A közép- és kelet-európai államok a Szovjetuniótól, illetve a Borisz Jelcin vezette kilencvenes évek Orosz Föderációjától való eltávolodást tartották a legszükségesebb lépésnek. Ukrajnának elsősorban politikai értelemben kellene távolságot tartania Oroszországtól, mely a 21. század kezdetén régi birodalmi ambícióit elsősorban a volt Szovjetunió területén igyekszik kiteljesíteni. A földrajzilag Európához tartozó Ukrajna nemcsak az európai szabványokat vette át, de demokratikus elveivel és értékeivel is az öreg kontinens felé igyekszik. Zsele Zselev, bolgár miniszterelnök még 1995 márciusában megjegyezte, hogy Európa biztonságának érdekében két kötelező érvényű feltételnek kell teljesülnie: a NATO keleti bővítésének és Oroszország gyors demokratikus fejlődésének. Ukrajna esetében ugyanezekről a feltételekről beszélhetünk. Annak ellenére, hogy ez utóbbi jelentős és döntő fontosságú, a kelet-európai ország geopolitikai helyzete nem változik, mindörökké Oroszország szomszédja és partnere marad. Emiatt realisabban és gyakorlatiasabban szükséges megvizsgálni a jövőbeli orosz-ukrán kapcsolatokat és az EU-s, valamint NATO-tagság problémáját.

A NATO-EU-UKRAJNA HÁROMSZÖG: TÉNYEZŐ AZ OROSZ-UKRÁN TANDEMBEN

A NATO-t és az EU-t gyakran az egységes nyugattal szokták azonosítani, többek között Ukrajnában is. Ez fogalmi szempontból helyes, még akkor is, ha a NATO-nak elsősorban katonai, az EU-nak pedig gazdasági prioritásai vannak. Ugyanakkor Kijev szemszögéből a NATO és az Európai Unió között van egy kulcsfontosságú különbség:

egyrészt, főként katonai és geopolitikai stratégiai okok miatt a NATO inkább Ukrajna-párti, míg az EU (az Egyesült Államok befolyása nélkül) saját gazdasági érdekei és az Oroszországtól való energia-függősége miatt nem vállalja nyíltan Kijev támogatását. Az USA-EU viszonyrendszerben Ukrajna kérdése ellentmondásokkal teli, végtelen vitává vált, mely az eurocentrizmus és az euroatlantizmus közötti dilemmáról szól (és emiatt Törökország esetére emlékeztet).

E különbséget figyelembe véve, taktikai szempontból Ukrajnának könnyebb NATO tagságot szereznie, mint belátható időn belül az EU-hoz csatlakozni. Ugyanakkor a NATO tagságot tekinthetjük egy EU felé tett fontos lépésnek is, mivel ez segítheti az integrációs folyamatot, mivel ez utóbbit néha az euroatlanti integráció folytatásának és szerves részének tekintik. Néhány közép- és kelet-európai ország valóban először NATO tag lett, majd ezután nyert EU tagságot, de Törökország esetében – geopolitikai okok miatt – ez nem így történt. Bár évtizedekkel ezelőtt belépett a NATO-ba, az EU tagságra még várnia kell. Nyilván a NATO és EU bővítéséről szóló döntések különböző nemzetközi helyzetekben, a hidegháborús és poszt-hidegháborús időszakokban születtek. Mégis, e két szervezet esetében a kívülállók számára szinte nincs fogalmi különbség a EU, illetve NATO tagság között. Ugyanakkor azon európai országok azonban, melyek NATO, de nem EU tagok és fordítva, pontosan tudják a kettő közötti különbséget. Még a semleges Ausztria és Svédország számára sem sürgető lépés, hogy NATO tagokká váljanak, hiszen az EU-s tagság következtében kvázi már a NATO felelősségi zónáján belül vannak. Ukrajna számára ugyanez lehetne a megoldás: semleges marad, de az EU felé integrálódik. Manapság, mivel úgy tűnik az elkövetkező négy-öt évben realisabbnak tűnik a NATO csatlakozás, mint az EU tagság elérése, Ukrajnának tehát a döntő lépést a demokratikus európai térség felé a NATO tagsággal kell megtennie és ez nemcsak katonai, hanem politikai elkötelezettséggel is jár. Ha Ukrajna csatlakozik a NATO-hoz, kikerülhet az orosz befolyási zónából, Oroszországnak pontosan ezért nehéz elfogadnia Ukrajna csatlakozását az Euro-atlanti Szervezethez. Az Ukrajna-EU viszony alakulásáról Moszkva sokkal türelmesebben nyilatkozik, hiszen nincs mitől tartania: az EU nem nyitja meg kapuját Ukrajna előtt belátható időn belül. Bármely további lépés a teljes NATO tagság felé például nemcsak Ukrajna szuverenitását biztosítja, hanem segít abban is, hogy Moszkva végre felhagyjon agresszív külpolitikájával. Oroszország számára talán nem is a NATO bővítés jelenti a legnagyobb veszélyt. Határain belül kell megvédenie nemzeti érdekeit azáltal, hogy felveszi a harcot a korrupció, a szervezett bűnözés, a terrorizmus, szegénység, a környezetszennyezés, a korai halálozás ellen és tiszteletben tartja az emberi jogokat.

Ha Oroszország továbbra sem hajlandó érdekeltnek lenni a NATO bővítésekben, sőt ezt biztonsága elleni fenyegetettségnek tartja, Ukrajna minden igyekezete hiábavaló. Ha Oroszország meggyőzné az ukrán vezetést, hogy visszautasítsa a NATO csatlakozást, csak saját érdekeire lenne tekintettel. Ukrajna számára előnyösebb lenne szoros gazdasági és politikai kapcsolatokat kialakítani egy olyan Oroszországgal, mely tiszteletben tartja az ukrán szuverenitást, demokráciát és életszínvonalat.

Paradox módon Ukrajna felbecsülhetetlen szívességet tenne Oroszországnak, amint az feladná Kijevvel szembeni külpolitikai ambícióit és többet foglalkozna valódi nemzeti érdekeivel. Ebben az esetben Kijev is rugalmasabban alakíthatná ki külpolitikáját és fokozottabban figyelembe vehetné a nagy szomszéd érdekeit. Ukrajnát ekkor csak egyetlen dolog készítené az európai integráció folytatására: az Európa részévé válás. Ukrajna elfogadja az „Oroszországgal együtt Európába” mottót, ez a NATO és főleg az EU óvatosságát is csökkentheti irányában. A másik fontos, hallgatólagos megállapodás: „Ukrajna nem kérdezi mikor, az EU nem mondja soha”. Ezen szemlélet feladásával több esély nyílna arra, hogy az EU és Ukrajna konkrét gyakorlati problémák megoldására összpontosítson ahelyett, hogy tovább nyújtanák az értelmetlen vitát arról, vajon Ukrajna elvileg képes lesz-e EU taggá válni vagy sem.

Kijev számára tehát a független ukrán külpolitika tiszteletben tartásával együtt végbemenő demokratikus orosz reformok fontos szerepet játszanának abban a folyamatban, hogy egy, az Atlanti-óceántól az Urálig terjedő, együttműködésre képes Európa létrejöhesse. Ez azt mutatná, hogy Oroszország saját belső problémáira összpontosítva is tiszteletben tartja az ukrán szuverenitást és nem hivatkozik folyton közös történelmi, vallási, etnikai és nyelvi gyökereikre. Ezeket az értékeket pedig Moszkvában és Kijevben is egyaránt mindenkor tiszteletben kell tartani, bár Moszkva időről-időre emlékezteti Ukrajnát zsarolási potenciáljára, amikor időnként szünetelteti a gázellátást vagy egyéb külpolitikai eszközzel destabilizálja a helyzetet a térségben. A fehéroroszországi, csalásokkal tarkított elnökválasztásról szóló nyilatkozatában Juscsenko miniszterelnök kifejtette, nem kíván semmilyen gazdasági szankcióval élni a baráti fehérorosz nemzettel szemben, még a Lukasenko rezsimmel szembeni negatív megítélése ellenére sem. *„Közösség és tisztelet, ez teheti Oroszországot erőssé és ez adhat számára vezetői státuszt a volt Szovjetunió területén.”*

ÖSSZEGZÉS

Először is Ukrajna a nemzetközi kapcsolatok egyenlő jogállású alanya és ez az alanyiság az országhatáron túlra is kiterjed. Másodsor, Ukrajna napjainkban alakítja ki nemzeti érdekeit, amely a két hatalmi központ közé eső geopolitikai pozícióit sebezhetővé teszi. Ugyanakkor alanyisága érdekében már a kezdetektől hangsúlyozni kell, hogy minden Ukrajnára hatással lévő külső esemény háttérbe szorul, az ukrán belpolitikai zűrzavar és az ambivalens, átláthatatlan döntések eredményeképpen. A külső játékosok e helyzeteket saját érdekükben és javukra használják, Ukrajna olyan, mintha a geopolitikai óriások hatalmi harcának egyik aduja lenne. Természetesen nem szabad lebecsülni a kijevi politikai elit bizonytalanságát sem, mely minden időben egy vagy egyszerre több külső szereplő felé húzott és soha nem az államépítés és az tényleges nemzeti érdekek érvényesítésével foglalkozott. Az ukrán vezetés fő nemzeti elképzelése a külügy területén az, hogy meggyőzze a nemzetközi közösség egyes tagjait Ukrajna nemzeti érdekeinek fontosságáról. *„Kijönni Oroszország árnyékából”, ez a külpolitikai stratégia egyik fő célkitűzése.*